

Aleksandra Kassem

SPÓR O POLITYCZNO-PRAWNY STATUS JEROZOLIMY WSCHODNIEJ JAKO KLUCZOWY ELEMENT KONFLIKTU IZRAELSKO-PALESTYŃSKIEGO

Streszczenie

Artykuł analizuje spór o status Jerozolimy Wschodniej jako kluczowy element konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Autorka wskazuje na bezdyskusyjne znaczenie miasta dla Żydów i Palestyńczyków, przy czym roszczenia tych dwóch narodów są sprzeczne. Analiza obejmuje historyczne i religijne argumenty obu stron, podkreślając znaczenie Wzgórza Świątynnego i Ściany Płaczu dla judaizmu oraz Haram asz-Szarif dla islamu. Opracowanie porusza problem wykluczających się narracji, utrudniających wypracowanie kompromisu. Omówione są izraelskie działania związane z budową osiedli żydowskich i ograniczeniami dla Palestyńczyków w Jerozolimie Wschodniej. Autorka opisuje ewolucję sytuacji od czasów biblijnych po współczesność, włączając w to okresy panowania różnych imperiów oraz mandat brytyjski. Podkreśla rolę rezolucji ONZ nr 181, wojnę sześciodniową i jej konsekwencje, a także problem identyfikacji i tożsamości Palestyńczyków w Jerozolimie. Studium zwraca uwagę na złożoność problemu i brak jednoznacznych rozwiązań.

Słowa kluczowe: Jerozolima, Izrael, Palestyna, konflikt izraelsko-palestyński, status Jerozolimy

Summary

This article analyses the dispute over the status of East Jerusalem as a key element in the Israeli-Palestinian conflict. The author points to the undeniable importance of the city for both sides, while highlighting the conflicting claims of Jews and Palestinians. The analysis encompasses historical and religious arguments from both perspectives, emphasizing the significance of the Temple Mount and the Western Wall for Judaism, and Haram ash-Sharif for Islam. The paper addresses the problem of mutually exclusive narratives hindering the development of a compromise. Israeli actions related to the construction of Jewish settlements and restrictions on Palestinians in East Jerusalem are discussed. The author describes the evolution of the situation from biblical times to the present day, including the periods of rule by various empires and the British Mandate. The role of UN Resolution 181, the Six-Day War and its consequen-

ces, and the issue of Palestinian identity and belonging in Jerusalem are highlighted. The article draws attention to the complexity of the problem and the lack of straightforward solutions.

Keywords: Jerusalem, Israel, Palestine, Israeli-Palestinian conflict, Status of Jerusalem

Ważność Jerozolimy Wschodniej zarówno dla Żydów, jak i Palestyńczyków jest bezdyskusyjna; problem w tym, że Jerozolima Wschodnia jest jedna, a narody, które roszczą sobie do niej prawo – dwa. Mimo że pierwsze fakty historyczne dotyczące miasta, opisane w wielu publikacjach, są niezwykle odległe¹, to dla narodu żydowskiego pozostają wciąż żywe. Narracja o tym, że Jerozolima pełniła funkcję Południowego Królestwa Judy około 930 roku p.n.e.² ma na celu wzmocnienie roszczeń strony żydowskiej wobec tego miasta. W świetle ustawy przyjętej przez Kneset w 1980 roku Jerozolima – cała i zjednoczona – jest stolicą Izraela. Mimo wielu kontrowersji wokół tego aktu prawnego, sądy izraelskie, powołując się na rzeczony dokument, traktują Jerozolimę Wschodnią jako część suwerennego terytorium Izraela, podporządkowaną izraelskiemu prawu³. Zgodnie z tą retoryką, roszczenia Izraela wobec Jerozolimy Wschodniej są legitymizowane historycznie. Usprawiedliwia to działania związane z budową osiedli żydowskich w Jerozolimie Wschodniej oraz z ograniczeniami funkcjonowania życia społeczności palestyńskiej w mieście.

Aspekt religijny jest kluczowy dla żydowskiego postrzegania miejsc świętych. W centrum judaizmu znajduje się Wzgórze Świątynne, na którym stały Świątynie Jerozolimskie, nazywane po hebrajsku *Har ha-Bayit*. Pozostałością po Świątyniach jest Mur Zachodni – fragment muru oporowego z czasów Drugiej Świątyni, który otaczał plac świątynny, wzniesiony za panowania Heroda Wielkiego (37 p.n.e.–4 p.n.e.). Mur ten, zwany Ścianą Płaczu, stanowi najważniejsze i święte miejsce judaizmu⁴.

¹ Pochodzą z XIX wieku p.n.e., z czasów faraona Senuseret III, a zachowały się na odkrytych w Luksorze skorupach waz.

² Donato Baldi, *W Ojczyźnie Chrystusa. Przewodnik po Ziemi Świętej*, Biblioteka Franciszkańska, Kraków–Asyż 1993, s. 38.

³ Marcin Marcinko, *Kwestia państwowości Palestyny z perspektywy prawa międzynarodowego*, [w:] *Prawo i Polityka*, red. Michał Wallner, Fundacja Niepodległości, Lublin 2015, s. 107.

⁴ Gabriela Snacke, Stanisław Szuro, *Jerozolima*, TZG, Warszawa 2010, s. 226.

Strona palestyńska nie różni się w swych oczekiwaniach od strony żydowskiej i rości sobie prawo do Jerozolimy Wschodniej jako przyszłej stolicy wolnej i niepodległej Palestyny. Powołuje się na historyczne zamieszkiwanie terenu Jerozolimy przez Palestyńczyków, których nie da się usunąć z kart dziejów regionu. Argumentem za tym stanowiskiem jest również aspekt religijny, w świetle którego Jerozolima jest trzecim świętym miastem dla islamu po Mekce i Medynie. Najświętszym dla muzułmanów miejscem w mieście jest także Wzgórze Świątynne, po arabsku *Haram asz-Szarif*, położone w Jerozolimie Wschodniej. Na wzgórzu znajdują się dwa sanktuaria – Kopuła na Skale oraz meczet Al-Aksa⁵.

Niniejszy artykuł ma na celu pokazanie, że istotnym elementem konfliktu izraelsko-palestyńskiego jest spór na tle religijnym i historycznym o miejsca święte w Jerozolimie. Ponadto omówione zostaną wykluczające się narracje utrudniające wypracowanie kompromisu, który mógłby zakończyć się podpisaniem porozumienia pokojowego przez dwie strony. Wyżej wymienione czynniki mają bezpośredni wpływ na stosowanie przez Izrael własnego prawa dotyczącego budowy żydowskich osiedli w Jerozolimie Wschodniej. Ta praktyka, rozpoczęta po zakończeniu wojny sześciodniowej z 1967 roku, miała sprawić, iż Żydzi już nigdy nie utracą Jerozolimy⁶. Istotne jest przy tym, jak Izrael interpretuje słowa: *aneksja*, *wyzwolenie* i *legalne zjednoczenie*.

Kluczowym zagadnieniem pozostaje problem statusu Jerozolimy, który determinuje funkcjonowanie obydwu stron konfliktu. Izrael traktuje Jerozolimę Zachodnią i Wschodnią jako zjednoczone centrum swojej państwowości, zaś dla Autonomii Palestyńskiej Jerozolima Wschodnia jest stolicą przyszłego państwa. Świętość miasta wynika z przekonania o wyjątkowej roli Żydów jako narodu wybranego. To dlatego Jerozolima stała się miastem wybranym, a Palestyna – ziemią wybraną. Dla Palestyńczyków, zarówno muzułmanów, jak i chrześcijan, ma równie ważne znaczenie. Żadne inne miasto na świecie nie jest tak głęboko zakorzenione w historii, wierzeniach i aspiracjach narodowych dwóch narodów, co Jerozolima⁷.

⁵ Radosław Bania, *Status Jerozolimy a konflikt bliskowschodni*, [w:] *Międzynarodowe studia polityczne i kulturowe wobec wyzwań współczesności*, red. Tomasz Domański, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 311–313.

⁶ Simon Montefiore, *Jerozolima Biografia*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa 2011, s. 543.

⁷ Ibidem, s. XXII.

Czasy najdawniejsze

Region nazywany współcześnie „Palestyna” pojawia się w kontekście biblijnym w epoce brązu (3100–1200 roku p.n.e.). To wtedy zaczęli osiedlać się na tym terenie Semici, zwani w tekstach biblijnych Kanaanejczykami; sam obszar nazywano Kanaan⁸. Stanowił on fragment ziemi leżący między dwiema potęgami cywilizacyjnymi – Egiptem i Mezopotamią. W obu tych potężnych państwach panowało wielobóstwo⁹. Przed przybyciem Izraelitów obszar Kanaanu był zamieszkiwany przez różne społeczności, których obecność została potwierdzona licznymi wykopaliskami archeologicznymi. Przykładem mogą być znaleziska ceramiczne odkryte w Jerozolimie, które dowodzą, że miasto to było jednym z najstarszych ośrodków kanaanejskich¹⁰.

Kanaan był podzielony na wiele niezależnych miast-państw, z których każde miało swoją lokalną władzę, system obronny i kulturę. Na znaczną część tego terytorium rozciągały się wpływy egipskie. XIII i XII wiek p.n.e. to okres kolejnych zmian w geopolityce Kanaanu – otoczenia Jerozolimy przez nowe ludy. Na wschodnie wybrzeża Morza Śródziemnego inwazję rozpoczęła nowa siła – Filistyni, jeden z „Ludów Morza” przybyłych z terenów dzisiejszej Grecji i Bałkanów. Od Filistynów bierze swoją nazwę „Palestyna”. Termin ten obejmuje region rozciągający się między Morzem Martwym i rzeką Jordan na wschodzie a Morzem Śródziemnym na zachodzie oraz między Galileą na północy a pustynią Negew na południu. O dogodnym położeniu geopolitycznym Kanaanu świadczyły szlaki karawanowe przecinające tereny ówczesnej Arabii¹¹, prowadzące do portów nad Morzem Śródziemnym. Na terenie Kanaanu były miasta, które pełniły rolę stacji karawanowych oraz por-

⁸ Barbara Szczepanowicz, *Ziemia Święta. Geografia Biblijna*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 243.

⁹ Jean-Pierre Isbouts, *Wspólne korzenie. Od Mojżesza do Mahometa*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2009, s. 54–55.

¹⁰ Paweł Podeszwa, Waldemar Szczerbiński, *Co warto wiedzieć o judaizmie*, UAM Wydział Teologiczny, Poznań 2018, s. 18.

¹¹ „Termin Arabia, który nie został do dziś w pełni sprecyzowany, potocznie oznacza obszar zamieszkiwany przez Arabów, włączając w to zarówno ludność osiadłą, jak i koczowniczych Beduinów. Geograficznie pod pojęciem tym rozumiemy południowo-zachodnią część Azji, obejmującą największy na świecie Półwysep Arabski, pustynne rejony Iraku, Jordanii i Syrii leżące wewnątrz tzw. Żyznego Półksiężycy oraz terytorium Palestyny wraz z Półwyspem Synaj, który często jest traktowany jako region przejściowy pomiędzy Azją a Afryką”. Zob. Wojciech Machowski, *Petra*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2007, s. 10.

ty, z których eksportowano towary na rynki Grecji i Rzymu, np. miasto Gaza oraz Rinokolura (dzisiejsze Al-Arisz na półwyspie Synaj w Egipcie). Takie położenie geopolityczne skłaniało do podbojów m.in. Hurytów, Hetytów, Kananejczyków, Aramejczyków, Hebrajczyków, Asyryjczyków, Filistynów, Persów, Greków oraz Rzymian. Arabowie przybyli na te tereny w VII wieku i pozostali tam do dziś¹².

Postaci, do których odwołuje się Państwo Izrael w kontekście decyzji zjednoczenia Jerozolimy oraz prawa do całej Palestyny, to Abraham (po arabsku Ibrahim), Dawid oraz Salomon. Abraham (ok. 2000-1825 roku p.n.e.) stał się protoplastą trzech religii monoteistycznych: judaizmu, islamu oraz chrześcijaństwa. Zgodnie z przekazami Biblii hebrajskiej (Starego Testamentu), jego syn Izaak jest praojcem Izraelitów, a od drugiego syna o imieniu Izmael wywodzą się Arabowie. Kluczowe znaczenie dla Żydów ma przymierze zawarte z Bogiem, w którym Kanaan został obiecany Abrahamowi i jego potomstwu. Ważność Jerozolimy i Wzgórza Świątynnego jest związana z opisywaną w Biblii próbą Abrahama, który był gotów złożyć Bogu swego syna Izaaka w ofierze; miejscem tejże miała być skała znajdująca się dziś w muzułmańskim sanktuarium Kopuła na Skale.

Kolejne ważne postacie dla państwa Izrael to Dawid oraz jego syn Salomon. Po walkach stoczonych z Kananejczykami i Filistynami oraz śmierci pierwszego władcy Izraelitów – Saula, Dawid zjednoczył Królestwo Izraela. Około roku 1000 p.n.e. zdobył Jerozolimę i przeniósł tam stolicę, a następnie sprowadził Arkę Przymierza, oznakę obecności Boga wśród ludu żydowskiego. Jerozolima stała się centrum politycznym i religijnym. Wydarzeniem, które miało fundamentalny wpływ na współczesne dzieje miasta, było wybudowanie przez syna króla Dawida – Salomona – Świątyni Jerozolimskiej i tym samym wypełnienie prośby Boga, skierowanej do Izraelitów w trakcie 40-letniej wędrówki do Ziemi Obiecanej. W Świątyni została umieszczona Arka Przymierza. Śmierć Salomona (około 931 roku p.n.e.) zapoczątkowała rozpad królestwa na dwie części: Północne Królestwo Izraela oraz Południowe Królestwo Judy ze stolicą w Jerozolimie, rządzone przez władców z dynastii Dawida. Północne Królestwo zostało podbite w 721 roku p.n.e. przez Asyryjczyków, a ludność uprowadzona do Asyrii. Królestwo Judy obroniło się, ale nie zdołało odeprzeć ataku ze strony Babilończyków,

¹² Jan Plis, *Status prawny Palestyny*, [w:] *Problem państw nieuznawanych we współczesnym świecie*, red. Andrzej Rudnicki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019, s. 92–93.

którzy w roku 586 p.n.e. zdobyli Jerozolimę po 18 miesiącach oblężenia, zniszczyli Królestwo Judy oraz żydowską Świątynię. Podbity lud, zgodnie z panującym zwyczajem, uprowadzono do Babilonu. Po pięćdziesięciu latach nastąpił upadek imperium babilońskiego pod naporem perskim. Juda, której stolicą była Jerozolima, stała się prowincją perską. Król perski Cyrus II Wielki, który miał szacunek dla tradycji podbitych ludów, wydał edykt o możliwości powrotu Żydów do Jerozolimy i odbudowaniu Świątyni Jerozolimskiej. Persowie zadowolili się dominacją polityczną, nie narzucając własnej kultury Żydom, pozostawili im *de facto* całkowitą autonomię¹³.

Następne dwa znaczące dla Jerozolimy okresy historyczne związane są z zachodem ówczesnego świata. Okres hellenistyczny w regionie został zapoczątkowany przez Aleksandra Wielkiego (lata 336–323 p.n.e.). Po jego śmierci wybuchł spór między jego następcami co do tego terytorium: Seleucydzi rządili w Syrii¹⁴, natomiast Ptolemeusze w Egipcie. Pod kontrolą Ptolemeuszy następowała hellenizacja miasta, natomiast po pokonaniu ich przez armię Seleucydów w Jerozolimie zmienili się władcy. Wprowadzono edykt mający na celu wykorzenienie tradycji żydowskich, a tym samym hellenizację Judejczyków. W 64 roku p.n.e. Syria stała się prowincją rzymską, Jerozolima zaś została zdobyta przez Pompejusza Wielkiego. Z woli senatu rzymskiego Herod Wielki został królem, co niewątpliwie przełożyło się na rozkwit miasta pod względem architektonicznym. Największa inwestycja budowlana to przebudowa Wzgórza Świątynnego oraz samej Świątyni. Mimo upiększenia budowli i powiększenia placu świątynnego, dalsze losy Drugiej Świątyni były równie tragiczne, co poprzedniej budowli. Po najeździe na Jerozolimę w 70 roku wojsk rzymskich pod dowództwem Tytusa, syna cesarza Nerona, miasto doświadczyło krwawych walk. Podczas pierwszego powstania żydowskiego (66-73 rok n.e.) Świątynia spłonęła, a miasto przeszło w ręce rzymskie. Zniszczona Świątynia do dziś nie została odbudowana, pozostał po niej fragment muru, który otaczał plac świątynny – wspomniana wcześniej Ściana Płachu. Podobna katastrofa zakończyła drugie powstanie żydowskie, wywołane przez decyzję przybyłego

¹³ Bernard Lewis, *Muzułmański Bliski Wschód*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 2003, s. 30–31.

¹⁴ „Terminu [Syria] powszechnie i dość nieściśle używano na określenie obszaru zamkniętego górami Taurus na północy, pustynią Synaj na południu, Pustynią Arabską na wschodzie i Morzem Śródziemnym na zachodzie. Pochodzenie nazwy Syria jest niepewne”. Zob. Bernard Lewis, *op. cit.*, s. 27.

w 130 roku do Jerozolimy cesarza Hadriana o wybudowaniu na Wzgórzu Świątynnym świątyni Jowisza. Po stłumieniu powstania Żydom zabroniono wstępu do miasta pod karą śmierci, nastąpiła diaspora, czyli rozproszenie po ówczesnym imperium rzymskim. Zlikwidowano także żydowskie nazewnictwo; prowincja Judei uzyskała nową nazwę Syria Palestyna, a Jerozolima – Aelia Capitolina¹⁵. Dalsze dzieje Jerozolimy są związane z powstaniem drugiej religii monoteistycznej — chrześcijaństwa. Okres bizantyński nie miał wielkiego wpływu na aktualny konflikt dotyczący miasta. Powstało wiele budowli w stylu bizantyńskim oraz kościołów, w tym Bazylika Grobu Pańskiego.

Nadejście islamu

Wydarzenia, które bez wątpienia wywarły wpływ na dalsze losy miasta i całego regionu, związane były z postacią proroka Muhammada oraz powstaniem trzeciej religii monoteistycznej – islamu. Przekazy muzułmańskich historyków podają, że z datą śmierci Proroka (w 632 roku) islam obejmował swoim zasięgiem tylko Półwysep Arabski, w granicach którego żyli Arabowie. W VII wieku nowa religia zaczęła rozlewać się na obszar poza Półwyspem Arabskim. Powstanie imperium arabskiego pod władzą kalifów doprowadziło do zażegnania długotrwałego konfliktu między Rzymem a Persją na bliskowschodnich szlakach handlowych i zjednoczyło cały region Bliskiego Wschodu, od Azji Środkowej po Morze Śródziemne, tworząc po raz pierwszy od czasów hellenistycznych spójny system polityczny i handlowy¹⁶.

W 636 roku armia arabska, pod dowództwem kalifa Umara, zdobyła Jerozolimę. Mimo że miasto nie było wymieniane w Koranie, to stało się trzecim świętym miastem islamu po Mekce i Medynie. Pierwszymi arabskimi określeniami miasta były Aelia, Bajt al-Makdis oraz Al-Kuds – ta nazwa funkcjonuje współcześnie, co jest ściśle związane z dosłownym tłumaczeniem z języka arabskiego – „[miasto] świętości”. Świętość wynika z wydarzenia opisanego w Koranie, mianowicie prorok Muhammad miał odbyć swoją mistyczną podróż ze Świętego Meczetu w Mekce do Najdalszego Meczetu w Jerozolimie. Miejszem wniebowstąpienia Proroka do nieba w celu spotkania z Bogiem miała być skała na Wzgórzu Świątynnym, ta sama, którą tradycja łączy z ofiarą

¹⁵ Gabriela Snacke, Stanisław Szuro, *op. cit.*, s. 40–47.

¹⁶ Bernard Lewis, *op. cit.*, s. 56.

Abrahama oraz najświętszym miejscem Świątyni Jerozolimskiej. Te wydarzenia sprawiły, że kalif Umar (ok. 591–644 roku) wybrał Wzgórze do zaimplementowania nowej religii i muzułmańskiego charakteru miasta, dlatego to właśnie tam wybudowano Meczet Al-Aksa.

Za panowania kalifa Abd al-Malika (lata 685–705) powstało sanktuarium Kopuła na Skale, we wnętrzu którego znajduje się święta skała. Złota kopuła góruje nad starym miastem Jerozolimy, wskazując miejsce czcigodnego dziedzica – Haram asz-Szarif, który nieprzerwanie od końca XII wieku zarządzany jest przez muzułmańską fundację religijną (wakf); na jej czele stoi wielki mufti Jerozolimy. Rządy trzech dynastii arabskich – Ummajadów, Abbasydów i Fatymidów – zostały przerwane w Jerozolimie po zdobyciu miasta przez chrześcijan z Zachodu podczas wypraw krzyżowych (1095–1187). Kolejne zmiany polityczne na terenie Palestyny związane były z rosnącą potęgą Imperium Osmańskiego, do którego Jerozolima należała w latach 1517–1918. W czasie I wojny światowej Jerozolima została zdobyta przez wojska brytyjskie, a po jej zakończeniu Palestyna została poddana systemowi mandatowemu Ligi Narodów i była podporządkowana administracji Wielkiej Brytanii¹⁷.

Palestyna mandatowa

Do objęcia władzy przez Brytyjczyków życie społeczności żydowskiej i muzułmańskiej w Jerozolimie toczyło się we względnym spokoju. Nagła zmiana sytuacji i zaognienie relacji były uwarunkowane aspiracjami obu stron do mandatowej Palestyny oraz sporem o przyszłą funkcję Jerozolimy. Syjoniści byli zdecydowani ogłosić Jerozolimę stolicą ich przyszłego państwa, powołując się na czasy biblijne¹⁸. W tym okresie liczba mieszkańców Jerozolimy wynosiła 45 300, z czego 28 000 stanowili Żydzi, co niepokoiło przywódców arabskich¹⁹. Kolejne negocjacje, które stały się podwaliną do zmiany oblicza Jerozolimy i przesądziły o aktualnym układzie politycznym na Bliskim Wschodzie, odbyły się między brytyjskim ministrem spraw zagranicznych Arthurem Balfourem a żydowskim przywódcą ruchu syjonistycznego (pierwszym

¹⁷ Radosław Bania, *op. cit.*, s. 313.

¹⁸ Warto nadmienić, że przed dominacją brytyjską w Palestynie syjoniści próbowali pozyskać na arenie międzynarodowej poparcie dla swojego projektu o utworzeniu ojczyzny w Palestynie. Pierwsze rozmowy prowadził Teodor Herzl z władzami w Stambule oraz z niemieckim cesarzem Wilhelmem II.

¹⁹ Simon Montefiore, *op. cit.*, s. 408.

prezydentem Izraela 1948–1952) Chaimem Weizmannem. Przeprowadzone w 1903 roku rozmowy wpłynęły na późniejsze uzyskanie przez syjonistów poparcia Brytyjczyków dla swojej polityki²⁰. Jako pierwsza aprobatę do utworzenia siedziby narodu żydowskiego na arenie międzynarodowej wyraziła Wielka Brytania w listopadzie 1917 roku.

Okres mandatu brytyjskiego przyczynił się do eskalacji konfliktu między żydowskimi a arabskimi mieszkańcami Jerozolimy, co było efektem zezwolenia władz brytyjskich na migrację żydowską do Palestyny. Napływ ludności żydowskiej, która w połowie XIX wieku stanowiła mniejszość liczącą tylko kilka tysięcy, rozpoczął się pod koniec XIX i trwał do połowy XX wieku. Ostatecznie, do 1948 roku liczba Żydów w Palestynie wzrosła do 650 tysięcy²¹. Niekontrolowany napływ imigrantów miał wpływ na wzrost nastrojów antyżydowskich i antybrytyjskich wśród arabskich mieszkańców. Natomiast wprowadzone przez Brytyjczyków limity określające liczbę mogących przybyć imigrantów spowodowały nastroje antybrytyjskie wśród Żydów, czego przejawem były ataki terrorystyczne skrajnych organizacji żydowskich na przedstawicieli władz mandatowych. Sytuacja w Jerozolimie i całej Palestynie wymykała się mandatariuszom spod kontroli, a brytyjska prasa podważała sens dalszej obecności wojsk brytyjskich. 2 kwietnia 1947 roku Wielka Brytania przekazała Organizacji Narodów Zjednoczonych kwestię rozwiązania problemu Palestyny, informując o wycofaniu swych sił w maju 1948 roku²².

Specjalny Komitet Palestyński, utworzony w ramach ONZ, opracował raport z propozycją rozwiązania konfliktu, który stał się podstawą do przyjęcia przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucji nr 181, o podziale terytorium mandatowego. Na terenie Palestyny miały zostać utworzone dwa osobne państwa – żydowskie (około 55% terenu mandatowego) oraz arabskie (około 43% terenu mandatowego), połączone unią gospodarczą i walutową. Żydzi wówczas stanowili 33% ogółu ludności (ok. 650 tys.), natomiast Arabowie 67% ludności (ok. 1350 tys.). Jerozolima miała znajdować się pod kontrolą Rady Powierniczej, dzia-

²⁰ „Weizmann (...) wyjaśnił, że gdyby Mojżesz usłyszał o Ugandzie, na pewno znów rozbiłby swoje tablice. (...) Weizmann zapytał: Panie Balfour, czy zgodziłby się pan, gdybym zaproponował panu Paryż zamiast Londynu? Ależ, dr, Weizmann, Londyn należy do nas – odparł Balfour. Tak, ale Jerozolima też należała do nas, kiedy na miejscu Londynu były jeszcze bagna. Ilu Żydów myśli tak jak pan? Wyrażam poglądy milionów Żydów”. Cyt. za: Simon Montefiore, *op. cit.*, s. 440.

²¹ Gabriela Snaczke, Stanisław Szuro, *op. cit.*, s. 82–83.

²² *Ibidem*, s. 83.

łającej z ramienia ONZ. Zaproponowany plan został zaakceptowany przez stronę żydowską, natomiast odrzucony przez arabską²³.

W niepodległym Izraelu

Ogłoszona przez Izrael w maju 1948 deklaracja niepodległości oraz chęć realizacji narodowych aspiracji na tym samym obszarze, czyli utrzymanie prawa do ziemi i zachowanie arabskiego charakteru terytorium przez Palestyńczyków oraz chęć przekształcenia zastanych warunków celem odtworzenia starożytnej ojczyzny przez Żydów, spowodowały wybuch pierwszej wojny arabsko-izraelskiej w latach 1948-1949. Inwazja sąsiednich państw arabskich (Egiptu, Libanu, Iraku, Syrii i Transjordanii) na Izrael zakończyła się przytłaczającym zwycięstwem nowego państwa, które zajęło 22% obszaru przydzielonego Palestyńczykom przez ONZ. Po wojnie terytorium Zachodniego Brzegu Jordanu, w tym Wschodnia Jerozolima ze Wzgórzem Świątynnym i Ścianą Płacu, zostało przejęte przez Transjordanie (od 1950 roku Jordanię), która anektowała te tereny. W wyniku tych działań Palestyńczycy zyskali obywatelstwo jordańskie, zaś sama Transjordania okazała tym samym niechęć wobec planu ONZ, który przewidywał międzynarodową kontrolę nad Jerozolimą. Rząd Izraela również wyraził sprzeciw wobec zamiarów ONZ, podkreślając integralność Jerozolimy z państwem Izrael w kontekście historycznym i religijnym. Zachodnia część miasta pozostała w rękach izraelskich. Brak możliwości realizacji postanowień rezolucji ONZ oraz stanowisko władz Izraela i Jordanii spowodowały, że miasto funkcjonowało według podziału, który był rezultatem pierwszej wojny arabsko-izraelskiej²⁴.

Lata 60. XX wieku to wzrost dążeń niepodległościowych wśród Palestyńczyków, które były manifestacją niezgodzenia się z panującą sytuacją. Bezpośrednim tego przejawem było utworzenie w 1964 roku Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP), która stanowiła reprezentację narodu palestyńskiego oraz uchwaliła Palestyńską Kartę Narodową. Dokument ten stał się podstawą polityczną i ideologiczną ruchu palestyńskiego, określającą cele narodowe i aspiracje Palestyńczyków. W Karcie zawarte były m.in. postulaty niepodległości Palestyny, zwrócenia terytoriów okupowanych przez Izrael, a także prawa Palestyńczy-

²³ Daniel Bar-Tal, *Złudzenia niszczące życie. O konflikcie państwa izraelskiego z Palestyńczykami*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2024, s. 42.

²⁴ Radosław Bania, *op. cit.*, s. 314.

ków do samostanowienia. Karta przez wiele lat stanowiła fundament polityczny OWP, choć była kilkukrotnie nowelizowana²⁵.

Przebieg wydarzeń na Bliskim Wschodzie nie sprzyjał sprawie palestyńskiej, szczególnie w kontekście skutków wojny sześciodniowej, która wybuchła w 1967 roku. Była to wojna Izraela z Egiptem, Jordanią i Syrią. W jej wyniku armia izraelska przejęła kontrolę nad wschodnią częścią Jerozolimy wraz ze starym miastem i najważniejszymi miejscami świętymi dla judaizmu, chrześcijaństwa oraz islamu. Izraelski minister obrony narodowej Mosze Dajan (1915-1981) oświadczył przy Murze Zachodnim: „Na powrót zjednoczyliśmy to miasto, stolicę Izraela, i nigdy więcej go nie rozdzielimy”²⁶. Słowa te są wciąż przytaczane w izraelskich dokumentach rządowych. Rząd izraelski zdecydował, że pieczę administracyjną nad Wzgórzem Świątynnym będzie sprawować muzułmańska fundacja religijna (wakf), natomiast sobie przypisał zapewnienie bezpieczeństwa tego obszaru.

Skutki wojny sześciodniowej uwiaryściły skrajne różnice poglądów Izraelczyków i Palestyńczyków odnośnie do prawnego statusu Jerozolimy. Zgodnie z historyczną i narodową narracją Izraela wschodnia część Jerozolimy została w 1967 roku wyzwolona. Były też stanowiska, które postrzegały zajęte terytorium jako „utrzymywane” lub „okupowane”. W związku z tym kierownictwo polityczne Izraela stworzyło dyskurs, który ukazywał zajęte terytoria jako nieodłączną część dawnej ojczyzny²⁷. Żydzi podkreślali fakt roli, jaką pełniło miasto w okresie Królestwa Judy – stolicy żydowskiej. Na tej podstawie domagali się przywrócenia analogicznej funkcji miasta, czyli odnowienia jego statusu.

Taka interpretacja automatycznie wyklucza aneksję. Zgodnie z prawem międzynarodowym aneksja jest aktem, w którym jedno państwo przyłącza terytorium innego państwa i obejmuje je swoją własną jurysdykcją. Rezolucja 3314 ZO ONZ traktuje aneksję jako akt zbrojnej napaści i nielegalne przejście terytorium. Aneksja jest niezgodna z normami prawa zwyczajowego oraz z zapisami Karty Narodów Zjednoczonych. Wykluczenie aneksji jest przywoływane w orzecznictwie wyroków Izraelskiego Sądu Najwyższego w kontekście decyzji urbanistycznych miasta, w których uznaje się Jerozolimę za nieodłączną część Izraela. Izrael rozpoczął kontrolę nad Jerozolimą w czasie, kiedy brakowało suwerena *de iure* i wykorzystał „próżnię suwerenności” utworzo-

²⁵ Marcin Marcinko, *op. cit.*, s. 111–112.

²⁶ Simon Montefiore, *op. cit.*, s. 538.

²⁷ Daniel Bar-Tal, *op. cit.*, s. 184.

na po wycofaniu się Brytyjczyków oraz po porażce inicjatywy dwupaństwowej ONZ. Zgodnie z tą retoryką Izrael wypełnił tę próżnię, stając się suwerenem terytoriów, na których mieszkali Palestyńczycy.

W przypadku Jerozolimy Wschodniej Izrael przejął jej obszar w wyniku wojny obronnej, natomiast podmiot, który to terytorium utracił – Jordania, nie miał praw do miasta. Takie stanowisko zakłada, że przejęcie wschodniej części Jerozolimy może być postrzegane jedynie jako legalne połączenie z prawowitym podmiotem, tj. państwem Izrael. Powyższa argumentacja stoi w sprzeczności z poglądem palestyńskim. W narracji palestyńskiej kluczową rolę odgrywa interpretowanie zobowiązań Ligi Narodów. Zgodnie z nimi po zakończeniu mandatu brytyjskiego, sprawowana przez Brytyjczyków suwerenność *de facto* powinna zostać przekazana w ręce suwerena *de iure* – niepodległej Palestynie²⁸.

Jerozolima dziś

Jerozolima może być uznana za jedno z najbardziej konfliktogennych miast na świecie, co uwarunkowane jest brakiem wspólnego mianownika między jej żydowskimi i arabskimi mieszkańcami oraz niezwykle burzliwą historią opisaną w pierwszej części artykułu. System znany jako „miasto” wymaga pewnej spójności i więzi społecznych, a tych warunków Jerozolima nie spełnia. Na stosunkowo małej powierzchni 124 kilometrów kwadratowych zderzają się trzy sprzeczne wizje. Świeccy Żydzi, którzy opowiadają się za świeckim systemem, religijni Żydzi z kolei dążą do przywrócenia świetności miasta z czasów biblijnych, natomiast Palestyńczycy traktują Jerozolimę Wschodnią jako przyszłą stolicę wolnej Palestyny, z trzecim pod względem ważności w islamie meczetem Al-Aksa. Biorąc pod uwagę izraelską politykę wobec geografii i demografii miasta oraz skład rady miejskiej, Jerozolima okazuje się niezdolna do stworzenia spójnego systemu. Aktualny profil demograficzny miasta to około 60% Izraelczyków oraz około 40% Palestyńczyków. Rada miasta przewiduje 31 miejsc, 30 dla członków oraz jedno dla burmistrza, z czego wszyscy muszą być Żydami; Palestyńczycy są w tym gremium całkowicie nieobecni. W związku z czym

²⁸ Michał Buśko, *Konflikt wokół politycznego i prawnego statusu Jerozolimy. Perspektywy porozumienia, uwarunkowania porażki*, [w:] *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych w XXI wieku*, red. Wiesław Lizak i Anna M. Solarz, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 111–113.

jedna trzecia populacji Jerozolimy znajduje się poza kręgiem decyzyjnym²⁹.

Korzenie izraelskiej polityki etnicznej sięgają roku 1967, czyli wojny sześciodniowej, której konsekwencją była drastyczna zmiana składu etnicznego miasta. Żydzi dążyli do utrzymania „równowagi demograficznej” i przeciwdziałali utracie większościowej pozycji. Pierwszy projekt demograficzny przewidywał utrzymanie balansu na poziomie 26,5% (Arabowie) oraz 73,5% (Żydzi). Odczuwalna w 2000 roku dynamika demograficzna, spowodowała bardziej realne wytyczne, mianowicie 70% Żydów w stosunku do 30% Arabów³⁰. Aktualna polityka demograficzna została ukształtowana poprzez szereg czynników, w tym politykę osadniczą, czyli planowanie przestrzenne miasta. Miasto przyjęło „Mistrzowski Plan Miejski Jerozolima 2000”, za pomocą którego stopniowo kształtuje geografę Jerozolimy. Plan został opracowany przez 39 urbanistów, z których tylko jeden był Palestyńczykiem. Wytyczne, którymi kierował się zespół, miały na celu utrzymanie izraelskiej większości i ograniczenie palestyńskiej populacji poniżej poziomu 40% całkowitej populacji miasta. Planiści obliczyli możliwą do zaakceptowania liczbę palestyńskich mieszkańców. „Mistrzowski Plan” jest dogodnym dla Izraela instrumentem prawnym służącym ograniczeniu przestrzeni życiowej Palestyńczyków. W sytuacji braku wydanego przez radę miasta pozwolenia na budowę domów, Palestyńczycy mogą podjąć „dobrowolną” decyzję o opuszczeniu miasta i przenieść się do Autonomii Palestyńskiej, gdzie łatwiej uzyskać pozwolenie, a koszty życia są znacznie niższe³¹.

Nowy plan przestrzenny miasta przewiduje zorganizowanie osiedli w trzech obszarach zabudowań. Pierwszy to krąg zewnętrzny, poza granicami miasta, ulokowany na Zachodnim Brzegu Rzeki Jordan, drugi to krąg środkowy – w obrębie miasta, trzeci obszar to szereg odseparowanych osiedli w centrum miasta. W skład kręgu zewnętrznego wchodzi trzy duże osiedla osadnicze: północne – Givat Zeev, wschodnie – Maale Adumim, oraz południowe – Gush Etzion. Miasto właściwe wraz z trzema wspomnianymi kręgami tworzą tzw. aglomerację jerozolimską. Szacowana liczba mieszkańców trzech zewnętrznych osiedli

²⁹ Meir Matgalit, *The City of Jerusalem: The Israeli Occupation and Municipal Subjugation of Palestinian Jerusalemites*, Wydawnictwo Liverpool University Press, Liverpool 2020, s. 1-3.

³⁰ Michał Buško, *op. cit.*, s. 114.

³¹ Meir Matgalit, *op. cit.*, s. 47-49.

wynosi ponad 100 tysięcy. Natomiast łączna liczba osadników na terenie Jerozolimy wschodniej szacowana jest na ponad 200 tysięcy. Każdy wymieniony obszar osadniczy pełni funkcję strategiczną, sprawując np. kontrolę dróg okalających miasto lub podyktowaną czynnikami społecznymi i demograficznymi³².

Przedstawione rozwiązanie urbanistyczne jest wspierane w orzeczeniach wydawanych przez Sąd Najwyższy Izraela. Decyzje Sądu mają jedno zadanie – zdobycie jak największej części terytorium palestyńskiego poprzez ograniczenie budownictwa przy jednoczesnym braku poszanowania prawa międzynarodowego. Jednym z przykładów jest decyzja wydana przez Sąd Najwyższy w 2015 roku dotycząca zgody na zastosowanie przez Izrael *Prawa własności osób nieobecnych* we Wschodniej Jerozolimie. W praktyce takie działanie umożliwiło odebranie przez Izrael nieruchomości, których właściciele byli obecni na Zachodnim Brzegu. Przyzwolenie na łamanie prawa własności Palestyńczyków oraz łamanie międzynarodowego prawa humanitarne (międzynarodowe prawo humanitarne określa, że terytorium Jerozolimy Wschodniej znajduje się pod okupacją wojskową) jest stałą praktyką stosowaną przez izraelski Sąd Najwyższy. Przyjęte przez Izrael plany urbanistyczne oraz stopniowe ich wdrażanie pokazały, że izraelskie przywództwo od początku okupacji miało strategię dotyczącą rozszerzania granic państwa i nie zamierzało utrzymywać terytoriów okupowanych w ramach „depozytu” do czasu pokojowego rozwiązania konfliktu³³.

Niewątpliwym wyzwaniem dla społeczności palestyńskiej w Jerozolimie Wschodniej jest brak jednoci oraz trudność w przezwyciężeniu różnic i podjęciu wspólnych decyzji w obliczu kryzysu. Dzieje Jerozolimy ukazują funkcjonowanie stanowiska *muchtara*, czyli burmistrza – przewodniczącego społeczności palestyńskiej, który był reprezentantem ich interesów w mieście. Po wojnie sześciodniowej i zajęciu przez Izrael całej Jerozolimy, burmistrzem miasta został Teddy Kollek (kadencja w latach 1965–1993), sprawując tę funkcję przez sześć kadencji (dwadzieścia osiem lat). W tym okresie arabska część miasta posiadała swego mediatora z władzą izraelską. Burmistrz Jerozolimy ustanowił podstawy relacji z Palestyńczykami, opierając je na akceptacji roli *muchtara* jako ich przedstawiciela. Teddy Kollek poprzez swe działania stał się reprezentantem liberalnego Izraela. Jerozolima miała funkcjonować pod

³² Michał Buško, *op. cit.*, s. 114.

³³ Daniel Bar-Tal, *op. cit.*, s. 333–334.

jurysdykcją żydowską, ale z poszanowaniem praw części arabskiej i jej mieszkańców.

Ten okres rozpoczął także tworzenie „faktów dokonanych” w Jerozolimie, czyli budowę żydowskich osiedli wokół arabskiej Jerozolimy, na co wszystkie obozy polityczne Izraela wyraziły przyzwolenie, z najbardziej słyszalnym głosem nacjonalistów i religijnych syjonistów. Pod rządami kolejnego burmistrza, którym był Ehud Olmert (1993–2003), arabska Jerozolima utraciła przedstawicielstwo, instytucja *muchtara* została zlikwidowana. Takie działanie wpłynęło na poczucie dezorientacji wśród arabskich mieszkańców. Ehud Olmert podczas swej dwukrotnej kadencji rozpoczął sporną budowę osiedli na Górze Oliwnej, przeznaczonych wyłącznie dla Żydów. Stan niepewności i niepokoju wśród mieszkańców arabskich, który zastał kolejny burmistrz Nir Barkat (lata kadencji 2008–2018) został częściowo złagodzony przez działania i decyzje mające pozorny charakter. Tradycja poszanowania *muchtara* została przywrócona w zmodyfikowanej formie poprzez możliwość utworzenia lokalnych komitetów jako pośredników między arabską ludnością a władzami miejskimi³⁴.

Skomplikowana sytuacja Palestyńczyków oraz brak jednego przywódcy determinują trudność w zjednoczeniu się w obliczu okupacji, co ma wpływ na kryzys palestyńskiej tożsamości. Z jednej strony notuje się poczucie rezygnacji wobec zakorzenionej od ponad pięćdziesięciu lat okupacji oraz przeświadczenie, że los wschodniej części miasta to wieczna kontrola izraelska. Z drugiej strony widoczna jest pozorna akceptacja życia pod okupacją z uwagi na korzyści ekonomiczne zapewniane przez Izrael, jak usługi medyczne i ubezpieczenia społeczne. Życie Palestyńczyka we Wschodniej Jerozolimie jako rezydenta, a nie obywatela, postrzegane jest przez wielu jako mniejsze zło, gdyż oferuje – mimo wszystko – lepsze warunki niż w Autonomii Palestyńskiej³⁵.

Różne stanowiska Palestyńczyków zamieszkujących wschodnią część miasta wobec systemu izraelskiego zostały przedstawione w badaniach przeprowadzonych w latach dwutysięcznych. We wrześniu 2010 roku 33% Palestyńczyków wyrażało preferencje dla posiadania obywatelstwa izraelskiego, rok później odsetek wzrósł do

³⁴ Meir Matgalit, *op. cit.*, s. 82–83.

³⁵ *Ibidem*, s. 83–87.

40%, a w czerwcu 2015 roku osiągnął 52%. Należy przy tym podkreślić, że te same badania pokazały radykalizację religijną i narodową społeczności palestyńskiej wschodniej Jerozolimy. Odsetek pytanych popierających Hamas wynosił 40%, a 60% osób wyraziło poparcie dla zbrojnego oporu na rzecz wyzwolenia Palestyny³⁶. Powyższe wyniki badań wskazują, że Palestyńczycy są w stanie dostosować się i wybrać izraelskie obywatelstwo z powodu wyższego standardu życia. Jednocześnie wciąż dalecy są od identyfikowania się z systemem izraelskim. Zarówno jedna, jak i druga opinia ma przełożenie na codzienne wydarzenia w Jerozolimie. W 2018 roku, podczas ceremonii wręczenia stu dwudziestu palestyńskim studentom dyplomów jednej z najważniejszych instytucji akademickich w Izraelu YMCA (Young Men's Christian Association), studenci oświadczyli, że dopóki flaga Izraela będzie powiewała na scenie, nie wezmą udziału w uroczystości. Poprosili o jej usunięcie i pozostawienie jedynie flagi uczelni. Ta sytuacja jest tylko jednym z wielu przykładów, że palestyński duch narodowy w Jerozolimie nie został całkowicie wygaszony³⁷.

Podsumowanie

Pięć dekad po „zjednoczeniu” Jerozolimy pozostaje ona podzielona jak nigdy wcześniej. Termin „zjednoczenie” w tym kontekście nie oznacza integracji różnych części miasta w jednolitą całość. Z perspektywy Izraela „zjednoczenie” stanowi jednostronne ustanowienie władzy nad całą terytorialną strukturą miasta. Ponadto ONZ odmawia uznania izraelskiej aneksji Wschodniej Jerozolimy, która nastąpiła w 1967 roku. W świetle prawa międzynarodowego przejęcie kontroli nad wschodnią częścią miasta jest naruszeniem przez Izrael międzynarodowych zasad i norm dotyczących okupacji wojennej³⁸.

Status Wschodniej Jerozolimy pozostaje nierozstrzygnięty, ponieważ żadna ze stron nie chce z niej zrezygnować. Rozmowy pokojowe są postrzegane przez stronę izraelską jako instrument do legalizacji żydowskiej obecności w Jerozolimie Wschodniej oraz ugruntowania politycznego i terytorialnego *status quo*, natomiast przez stronę palestyńską jako środek do wypracowania zmiany tegoż *status quo*. Wykluczające się

³⁶ *Ibidem*, s. 83–84.

³⁷ *Ibidem*, s. 83–88.

³⁸ Marcin Marcinko, *op. cit.*, s. 106–107.

stanowiska prezentowane podczas rozmów pokojowych w Tabie (21–27 stycznia 2001) doprowadziły do wciąż trwającego impasu negocjacyjnego³⁹.

Formą ugruntowania tego stanu było wdrożenie przez Izrael polityki nieodwracalnych faktów, czyli budowy żydowskich osiedli w Jerozolimie Wschodniej i jej okolicy. Należy przy tym rozróżnić dwa rodzaje osiedli: duże dzielnice mieszkaniowe oraz małe osiedla, składające się z kilku budynków, a osadzone wśród palestyńskich domów. Te pierwsze nie stanowią tak dużego problemu i przeszkody dla przyszłego porozumienia, ponieważ Autonomia rozważa ich akceptację pod warunkiem wymiany terytorialnej. Zdecydowanie to małe osiedla są niepokojące z uwagi na ideologiczny charakter zamieszkujących je osób i ich wrogi stosunek do palestyńskich sąsiadów, co czyni je realnym zagrożeniem dla pokoju. Ideologia i motywacja mieszkańców małych osiedli odwołuje się do narracji powrotu narodu żydowskiego do jego domu – historycznej ojczyzny подарowanej przez Boga.

Warto zauważyć, że budowa osiedli ma na celu zmianę krajobrazu miasta i nadanie mu izraelskiego charakteru poprzez zaznaczenie żydowskiej obecności wewnątrz osiedli palestyńskich. Biorąc pod uwagę przytoczone w artykule badania wskazujące na częściową radykalizację palestyńskich mieszkańców miasta oraz problem ich tożsamości, można stwierdzić, że izraelski plan aneksji okazał się porażką, ponieważ od początku w centrum zainteresowania stawał terytorium, ignorując potrzeby ludności⁴⁰.

³⁹ Michał Buško, *op. cit.*, s. 109–110.

⁴⁰ Meir Matgalit, *op. cit.*, s. 128–132.